

Mladý paleolit ano, ale co předtím?

K úskalím rekonstrukce nejstaršího odívání

Jiří Svoboda Archeologický ústav AV ČR Brno, pracoviště Dolní Věstonice

„... obyvatelé severních končin trčí od hlavy k patě v kožešinách: tak musili proti zimě opatření býti také praobyvatelé Moravy, kteří tu žili za podobných poměrů podnebních.“
Martin Kříž

Mýtus pračlověka coby primitiva, kanibala a polozvířete je nedílnou součástí vědecké ideologie 19. a 20. století. Natolik pevnou, že diskuse o něm se nepředpokládala. Vždyť každý slyšel, co o tom paní učitelka vyprávěla, a každý se o tom mohl přesvědčit na vlastní oči na obrazech Zdeňka Buriana.

Tento mýtus se utvářel přísně vědeckými úvahami: aplikací evolucionismu, modelu postupného zdokonalování tvarů a jejich funkcí, který byl přenesen z oblasti anatomie a fyziologie člověka do sféry jeho kultury a artefaktů. V duchu evolucionismu má tento ideální proces vzdalování se zvířeti a přibližování nám samým probíhat lineárně, v přímé závislosti na čase. Ostatně není nepřijemné povědomí, jak svízelnou cestou musel pračlověk a člověk projít, než se stal tak dokonalým jako je dnes každý z nás. Avšak některé empirické informace o minulých kulturách, jak je postupně shromažďuje historie, etnologie a především archeologie, se s tímto dominantním mýtem průběžně konfrontují. Je tedy přirozené a vítané, pokud nová generace ilustrátorů hledá pro „pračlověka“ novou image. A protože šaty dělají člověka, jde (vedle obydlí, účesu a artefaktů) především o problematiku odívání.

Anatomicky moderní lovci (mladý paleolit)

Pro mladý paleolit, tedy období před 40-10 tisíci lety, shromáždila archeologie pozitivní, hmatatelné a viditelné doklady o kulturní vyspělosti tehdejších anatomicky moderních lovců, a to v technologiích, v umění a rituálech i v celkovém kontextu informací o strategii osídlení a struktuře sídlišť. Kdo má oči, vidí věci, říká se. V jeskyni s paleolitickými malbami stanou na chvíli v uctivém ztišení jinak rozjívěné školní výlety, zatímco americké turistky vyluzují citoslovce úžasu. Atmosféra v jeskyni je obdobná pocitům například v Sixtinské kapli, prostě tím, že na stěnách je tu sdělováno cosi podstatného. A k velkému umění se připojují rituálně uložené kosterní pozůstatky vysokých a svalnatých lovců, pokryté ozdobami coby součástmi oděvů a čepic a vybavené dokonalými nástroji a zbraněmi (Sungir, Arene Candide...). Jsou to lidé jako my: z biologického hlediska nám odkázali stavbu své postavy i výbavu emocí a instinktů. O kulturním či etickém vzestupu od jejich dob tu sotva může být řeči. Nižší je celková úroveň a efektivnost jejich technologií a v přímé závislosti na tom i početnost jejich populace a únosná hustota osídlení v kra-

jině. V určitém smyslu se tedy tyto početné skupiny vyspělých, anatomicky moderních lovců velké stádní zvěře v eurasijských stepích oproti nám, postneolitickým a domestikovaným lidem mohou jevit jako aristokratické.

Pokud jde o odívání, archeologie mladého paleolitu nám předkládá nálezy masívních šidel i jemných jehel, mikroskopické stopy zpracování kožešin na kamenných nástrojích, otisky textilních struktur a samotné fragmenty tkanin a šňůr, lidské skelety s pokryvem dochovaných ozdobných oděvních prvků a konečně i ikonografické náznaky v antropomorfním umění (ty jsou ovšem nejproblematictější, neboť vzory naznačené na lidských tělech mohou mít nejen deskriptivní, ale i symbolický význam). Naproti tomu není žádný archeologický doklad, proč by lovci mladého paleolitu měli být otrhaní, rozčuchaní a vůbec neupravení. Důvod, proč bývají takto kresleni, byl jediný: Bylo to dávno. Neboli, ve smyslu evolucionistických interpolací se tito lidé teprve učili oblékat a upravovat, aby jednou mohli být takoví jako my, a to učení přece muselo trvat desetitisíce let...

V těchto obecných, výchozích úvahách o lovcích mladého paleolitu se současná archeologie shoduje se zástupci postburianovské generace ilustrátorů, jak ji v posledním čísle REA reprezentuje Libor Balák. Diskutovat lze spíše o detailech ve vzhledu i v interiéru obydlí, neboť archeologický záznam je, jak známo, fragmentární, podstatná část kulturního inventáře podléhá destrukci a zbytek bývá postižen postdepozičními procesy. Otevírá se tedy prostor pro fantazii a je věcí sebekontroly ilustrátora, usiluje-li o skutečně vědeckou rekonstrukční paleoetnologii, jak daleko se až odváží jít.

Archaičtí lidé (starý a střední paleolit)

Již v úvodu této úvahy jsem se vyjádřil skepticky vůči lineárně pojímanému evolucionismu v kultuře. Rovněž v biologii dnes převládá představa prudkých změn (např. teorie přerušovaných rovnováh). V paleoantropologii a archeologii paleolitu se to projevuje úvahami o změně v chování a myšlení, které oddělují archaické populace od moderních lidí s kulturou a uměním mladého paleolitu („lidská revoluce“).

Jak si tedy představit a jak rekonstruovat zástupce archaických lidí? Jestliže pro mladý paleolit máme poměrně solidní a komplexní archeologický záznam a je zde metodicky přípustné používat analogie z etnologie současných lovců i experiment, pak archeologický záznam starého a středního paleolitu je redukován a analogie chybí. Žádné žijící populace srovnatelné s těmito druhy rodu *Homo* dnes už totiž neexistují. Archeologické doklady svědčí o určité technologické kontinuitě, viditelné především ve výrobě kamenné industrie, v některých sídelních a loveckých strategiích, ale mlčí pokud jde o další technologie, dále o umění a potažmo o symbolické myšlení a vyjadřování obecně. A pokud jde o idealizované rekonstrukce obydlí, některé z nich si sice našly cestu do populární literatury, ale z archeologického hlediska soustavně vyvolávají kritickou odezvu a revizi (srv. Olduvai, Terra Amata, Lazaret, Molodova...). Doklady odívání archeologie neposkytla vůbec.

Toto negativní archeologické svědectví tedy vytváří určité vakuum, které by pro odvážného ilustrátora mohlo být přitažlivé. Možnosti lidské fantazie jsou však omezené, takže spíše kombinujeme

jevy známé než vytváříme zcela nové, originální kvality. Pokud se dnes archeologové a ilustrátoři (- zatím ne celá veřejnost) shodují v tom, že mladý paleolit se vynořuje coby výrazná nová civilizace - úroveň, vzniká nebezpečí, že archeologicky viditelné prvky mladého paleolitu budeme jen mechanicky přenášet hlouběji a hlouběji do minulosti. A to na základě předpokladu, že tam někde „musí“ být hypotetický civilizační předstupěň (srv. např. diskuse o umění a tzv. „protoumění“). Víme však, že lidská adaptace, fyzická i kulturní, se rozvíjí různými směry a to dále od současného standardu, než si na základě vlastních zkušeností dovedeme představit.

Z hlediska evolucionistických interpolací je evidentní, že na počátku vývoje stojí primáty vybavení srstí, v jeho závěru pak lovci mladého paleolitu oblečení v oděvu dostatečně praktickém, aby se jeho základní principy už nemusely měnit. Ilustrátor má v podstatě volnost v tom, jak tento meziprostor vyplní. V pojetí Zdeňka Buriana jsou předneandertálské populace ještě vybaveny krátkou srstí či souvislým ochlupením, zatímco u jeho neandertálců se již kombinuje srst s částečným oděvem ze zvířecích kožešin, takže původní fyziologická a nová kulturní ochrana přechází nenápadně a postupně jedna v druhou. Při současných rekonstrukcích staropaleolitických lokalit západní Evropy (Terra Amata, Torralba, Atapuerca...) zase vidíme, že zahraniční ilustrátoři sem vkládají jakési „nudistické“ období: lidi již srstí zbavené, ale dosud bez oděvu. A pojetí L. Baláka přináší poslední REA. Archeologovi, který se chce opřít o konkrétní artefakty a nemá je, v tomto případě zbývá spíše pasivní úloha diváka.

I při všech těchto nadostacích se však pro starý a střední paleolit přece jen

nabízí jedna srovnávací úvaha. Podle současných představ se anatomicky moderní lidské populace rozšířily do chladných zeměpisných šířek glaciální Eurasie a severní Ameriky z teplých oblastí Afriky a Předního východu. Pro adaptaci na nové prostředí měly k dispozici řádově jen tisíce až desetitisíce let. Anatomická stavba jejich těla s omezenými možnostmi termoregulace se nestihla přizpůsobit, takže naši štihlou „tropickou“ postavu s poměrně dlouhými končetinami jsme si uchovali podnes. Protože archeologie nám pro toto období nabízí svrchu uvedené doklady o ochraně pomocí praktického oděvu a dobře vytopeného obydlí, je nasnadě teorie, že adaptace na evropský chlad probíhala u moderních lidí kulturními spíše nežli biologickými prostředky.

U archaických lidí probíhala kolonizace podstatně pomaleji. Také tyto populace se podle současných představ šířily do severní Eurasie z Afriky, avšak tento proces, či spíše opakované procesy, probíhaly v časových dimenzích desetitisíců až statisíců let. Archeologické doklady prvního osídlení Evropy i severní Asie jsou vázány na teplé interglaciály spodního a středního pleistocénu a zdá se, že po dlouhou dobu se lidské populace pod tlakem periodicky opakovaných glaciálů stahovaly zpět. Teprve postupně se objevují doklady lidského osídlení také v průběhu chladných období. Adaptace na chlad glaciálů, kterou evidentně prokázali především evropští neandertálci, je tedy výústěním několika statisíciletí předchozích adaptačních procesů a projevuje se nejen v kultuře (oheň, obydlí?), ale i anatomicky (robustní stavba postavy s kratšími končetinami, do určité míry např. nos jako předehrívava vzduchu, aj.) a jistě též fyziologicky.

Jak tedy s oděvem? Není projevem historického myšlení, pokud v euforii nad novým nazíráním mladého paleolitu prostě přenášíme tyto poznatky o statisíce let zpět do minulosti. Jestliže předkové člověka a nejstarší hominidé se evidentně neoblékali a moderní lidé mladého paleolitu už oblečení byli, znamená to, že by archaičtí lidé měli být polooblečení ve smyslu chytré (vlastně polochytré) Horákyně? Nebo je prostě navlečeme do našich obleků jako to děláme s šimpanzi v cirkuse nebo s hýčkanými psíky? Vždyť jsou to anatomicky odlišné lidské formy, jsou nejen na poloviční cestě za námi, ale v sobě vlastním prostředí a ve svém bytí již také svým způsobem dokonalé a úspěšné (což nejlépe dokázali statisíciletími svého přežití). A tímto uznáním svébytnosti jim dnes můžeme vyjádřit svůj respekt lépe, než když je bude-

me neustále přibližovat nám samým.

Na závěr všeho tohoto uvažování musím přiznat, že opravdu nevím, zda a jak byli archaičtí lidé oblečení a učešáni.

Summary

Upper Palaeolithic yes, but what beforehand?

The author welcomes new views on the clothing of people in the hunter-gatherer era. He warns on evolutionism, the application of which has caused the view of our ancestors as "primitives". While the era of the upper Palaeolithic has brought archaeological evidence of clothing, archaic people (early and middle Palaeolithic) stay unknown as far as their clothing and hairstyle are concerned. In connection with the occupation of Europe the author endorses a solution of long term adaptation to glacial conditions mostly by migration to the south during cold periods. The adaptations occurred only after hundreds of thousand's years with Neanderthalensis.